

Diplomatic missions during Kyivan Rus' and the Galicia-Volhynia principality: historical and legal analysis

Дипломатичні місії при Київській Русі та Галицько-Волинському князівстві: історичний і правовий аналіз

Markaryan Maryna

Key words:

diplomatic mission, diplomatic representation, foreign policy, Kyivan Rus', Galicia-Volhynia principality, embassy.

Ключові слова:

дипломатичне представництво України, дипломатична місія, зовнішня політика, Київська Русь, Галицько-Волинське князівство, посольство.

На сучасному історичному етапі зовнішні функції держави надзвичайно важливі, адже від їхнього ефективного виконання залежить економічне, геополітичне, стратегічне становище держави. Уміння держави правильно вибудувати зовнішню політику, встановлювати взаємовигідні відносини з іншими країнами та міжнародними організаціями дозволить підвищити рівень соціального, економічного, культурного, інформаційного, технологічного розвитку держави. Реалізація як внутрішніх, так і зовнішніх функцій надзвичайно важлива, адже ці функції існують нерозривно та безпосередньо впливають і стимулюють розвиток одна одної.

Більшість зовнішніх функцій держави реалізується саме за допомогою системи органів зовнішніх зносин. Наприклад, державою гарантується захист громадян України не лише на території нашої держави, але й за кордоном. У статті 25 Конституції України зазначено, що Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами¹; у ч.10 п. 2 ст. 11 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р. однією із основних засад зовнішньої політики нашої держави є забезпечення захисту прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном². Така ж норма, але вже як одне із основних завдань органів дипломатичної служби згадується у ч.3 п.1 ст. 6 Закону України «Про дипломатичну службу» від 07.06.2018 р.³

Становлення дипломатичних представництв України, передусім пов'язано із генезою державності нашої країни. Українська державність має багатовічну історію розвитку – це були і славетні сторінки розквіту, і тернистий шлях до незалежності та самостійності, сповнений визвольною боротьбою українського народу, незламністю духу наших предків та відчайдушним опором загарбникам.

Досліджуючи питання становлення інституцій закордонних представництв нашої держави, варто простежити розвиток української дипломатії загалом.

Дипломатія існувала, мабуть, стільки ж, скільки існувала цивілізація. Найпростіший спосіб це зрозуміти – розглядати її як систему структурованого спілкування між двома або більше сторонами. Записи про регулярні контакти через посланців, які подорожували між сусідніми цивілізаціями, датуються щонайменше 2500 роками. Їм бракувало багатьох складників сучасної дипломатії таких, як посольства, міжнародне право чи професійні дипломатичні служби, проте політичні спільноти, як би вони не були організовані, зазвичай знаходили способи спілкування в мирний час і встановлювали широкий спектр зв'язків. Вигоди очевидні, якщо врахувати, що дипломатія може сприяти змінам, що розвивають торгівлю, підвищують рівень культури й знань. Виходячи з цього, доктор Стефен Мак-Глінчі розглядає дипломатію, як процес між суб'єктами (дипломатами, які зазвичай представляють державу), які існують у системі (міжнародні відносини) та беруть участь у приватному й державному діалозі (дипломатія) для досягнення своїх цілей у мирному форматі.

¹ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.01.2020).

² Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text> (дата звернення: 10.01.2020).

³ Про дипломатичну службу: Закон України від 07.06.2018 р. № 2449-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#Text> (дата звернення: 10.01.2020).

Крім того, він слушно зауважує, що у Віденській конвенції про дипломатичні зносини 1961 р. (джерело міжнародного права в сфері регулювання питань дипломатії) згадується лише про державу як про суб'єкта дипломатичних зносин. Тим не менше, сучасна система міжнародних відносин також включає могутніх суб'єктів, які не є державами. Це, зокрема, міжнародні неурядові організації та міжнародні урядові організації (наприклад, ООН, Грінпіс тощо)⁴.

Витоки дипломатії сягають сивої давнини, і її зародження пов'язують, передусім, із зародженням перших державних утворень. Водночас варто враховувати те, що племена, які оточували країни Давнього світу, часто не мали власної державності, тим самим, виходячи за рамки розуміння міжнародних відносин як стосунків держав. Також необхідно пам'ятати про обмеженість джерел, за якими вивчається даний період, зокрема, письмових; їх суб'єктивний характер та схильність до міфологізації⁵.

Дещо спірною є думка Лященко Т.М. щодо того, що історичний відлік української дипломатії розпочинається з праслов'янських часів IV–VII ст. н.е., коли було утворено могутній союз племен для здійснення торгівлі з Стародавньою Грецією⁶.

Вважаємо, що недоцільно ототожнювати початок історичного відліку української дипломатії із її історичними витокami (джерелами). Адже союз племен – це об'єднання кількох племен задля підвищення власної обороноздатності та елементарного виживання в ті часи. Враховуючи ведення постійних війн задля освоєння нових територій, загарбання природних і людських ресурсів, таке тогочасне «інтеграційне об'єднання» було фактично єдиним способом себе обезпечити.

Якщо розглядати дипломатію як один із інструментів зовнішньої політики, то варто зауважити, що дослідники пов'язують зовнішню політику, передусім, із виникненням держави. Наприклад, зовнішню політику розглядають, як загальний курс держави в міжнародних справах, сукупність дій держави за межами своєї суверенної території, що мають на меті реалізацію національних інтересів. Покликана забезпечити відносини цієї держави з іншими державами і проводиться відповідно до її принципів і цілей, здійснюваних шляхом різних засобів і методів⁷. Або ж, як зазначає Ждамарова А.В., в історії суспільних відносин зовнішня політика виникла разом із появою держав. Це сфера діяльності державної влади і, перш за все, керівних органів у сфері міжнародних відносин із метою здійснення певного впливу на учасників міжнародних відносин⁸.

З огляду на це, можна стверджувати, що зовнішня політика – це комплексна, багатогранна діяльність держави, відповідно до визначеної мети й цілей, що реалізується за допомогою низки інструментів, методів, заходів та з використанням різноманітних форм. А відтак говорити про зовнішню політику союзу племен із використанням дипломатії некоректно.

Вважаємо за доцільне розглядати перший період розвитку дипломатичних представництв України за кордоном у межах існування двох державних утворень, які були на території сучасної України, а саме: Київської Русі та Галицько-Волинського князівства. Такий підхід пояснюємо тим, що Галицько-Волинське князівство є правонаступником Київської Русі, а відтак, простежуються спільні риси принципів організації та функціонування внутрішньої і зовнішньої політики. Нас, передусім, цікавить те, що форми, засоби й методи дипломатії, які застосовували ці державні утворення, були однаковими.

Перший період, на нашу думку, веде свій відлік від 838 року і триває до 1340 року (смерть князя Юрія II, що спричинило занепад Галицько-Волинського князівства).

Історичною наукою дотепер достеменно не встановлено дати створення Київської Русі. Загалом встановлення дати заснування держави – це часто доволі складне історичне завдання, адже його ускладнюють, зокрема давність історичних подій, обмеженість археологічних першоджерел, політичні та суб'єктивні чинники, та й важко визначити сам момент, який варто вважати початком відліку. Що стосується давніх держав, то, зазвичай, прийнято вважати точкою відліку заснування держави першу про неї згадку в історіографічних чи археологічних джерелах.

Тому, підтримуємо наукову позицію Ольги Щодри – Руська держава існувала ще у першій половині IX ст., про що свідчать численні повідомлення середньовічних зарубіжних авторів (арабських, візантійських та західноєвропейських). На її думку, серед доказів на користь існування Руської держави особливо вагомою є інформація «Бертинської хроніки» про руське посольство у Візантію і у Королівство франків, яке датується 838–839 рр. Політичним центром Руської держави від появи її на міжнародній політичній арені був Київ, а територіальним ядром – Середнє Подніпров'я. З огляду на вище зазначене, ця теорія небезпід-

⁴ Stephen McGlinchey. Diplomacy. URL: <https://www.e-ir.info/2017/01/08/diplomacy> (дата звернення: 10.01.2020).

⁵ Булик М.В. Історія міжнародних відносин у давні часи: навчальний посібник. Маріуполь: МДУ, 2017. 274 с.

⁶ Лященко Т.М. Правовий статус дипломатичних представництв: монографія / Т. М. Лященко ; ред. Ю. В. Нікітін. К.: ПП Барішев К. В. 2008. 192 с.

⁷ Мирова́я политика и междунаро́дные отношения: ключевые слова и понятия / под общ. ред. М.М. Лебедевой, С.В. Устинкина. Москва: Н. Новгород, 2000. 310 с.

⁸ Ждамарова А.В. Зовнішня політика сучасної держави: основні підходи до визначення поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Збірник наукових праць. Випуск № 6. Ужгород, 2019 р. 72-78 с.

ставно заперечує нормандську теорію походження Київської Русі, відповідно до якої вона веде свій відлік від 882 року (прихід Олега з Новгороду)¹.

Беручи до уваги матеріали археологічних розкопок, враховуючи новітні дослідження із цієї проблеми, можна зробити такий висновок: норманський елемент був присутній на території Русі, але був нечисленим, асимілювався з місцевим населенням і не мав вирішального впливу на формування державності у східних слов'ян. Хоча, безумовно, він став своєрідним каталізатором, який прискорив державотворчі процеси слов'ян².

Київська Русь посідала гідне місце серед середньовічних європейських країн, а відтак – була активним та впливовим суб'єктом міжнародних відносин. Що стосується розподілу повноважень між найвищими державними органами, то державну структуру Київської Русі очолював великий князь. До його компетенції належали охорона кордонів, керівництво воєнними походами, збирання данини, ведення судочинства щодо васалів, дружинників, вищих посадових осіб, військово-дипломатична діяльність, керівництво спорудженням та охороною торгових шляхів, придушення рухів опору, скликання княжих зібрань, призначення на високі посади, видання статутів, установчих грамот та інших законодавчих актів³.

Князівська влада в період дохристиянської Русі здійснювала такі функції: регулюючу – для вирішення міжплемінних спорів; координаційно-організаторську – з метою координації діяльності підлеглих князів; економічну – задля збагачення князівської скарбниці через встановлення данини, контрибуції, організацію торгівлі; дипломатичну – для укладення угод з іншими державами, що, зокрема посилювало вплив князівської влади за рахунок отримання статусу суб'єкта міжнародної політики; адміністративну – з метою здійснення у регіонах синами князя управлінських функцій; контролюючу – для забезпечення контролю за підлеглими територіями⁴.

Крім того, важливим органом влади була рада при князі. До неї входили найвпливовіші дружинники та представники родоплемінної знаті («старці графські») та «рада найкращих» (старші дружинники). Рада не була якоюсь сталою установою з певною компетенцією, правами та обов'язками, її функціонування не було закріплено юридично. У XI-XII ст. раду при князеві стали називати думою. До думи входили: бояри – наймогутніші феодалы-землевласники, що мали посади в державному апараті, старші дружинники, а також представники найвищого духовництва. Всі основні питання (оголошення війни, укладення миру, встановлення союзів з іншими державами) розв'язував князь після обговорення з думою, проте вона все ж була дорадчим органом.

Фактично, саме князь, спільно з дорадчо-консультативним органом (думою), визначав вектор розвитку зовнішньої політики Київської Русі та реалізовував її за допомогою дипломатичного інструментарію. Статус думи як консультативно-дорадчого органу дає змогу нам зрозуміти, що це не рівносильний за повноваженнями орган з князем, а все-таки завершальне слово було за князем і він міг як врахувати думку думи, так і вчинити всупереч їй.

Визначивши державні органи Київської Русі, на які покладалась зовнішньополітична функція, можемо визначити як і ким безпосередньо реалізовувалися повноваження дипломатичних представництв.

Варто зауважити, що дипломатичних представництв за кордоном у сучасному класичному вигляді (як постійний орган, що знаходиться на території іноземної держави) в окреслений період не існувало. Для того часу характерним було здійснення дипломатії ad hoc. Тобто, дипломатичні відносини встановлювалися і підтримувалися за допомогою функціонування спеціальних дипломатичних місій.

Така тенденція походила ще зі стародавніх часів і продовжувала існувати на території Середньовічної Європи аж до 1450 р. (саме тоді, було утворене перше постійне посольство герцогом Мілану у Флоренції при дворі Козімо ден Медічі⁵). Як зазначає Репецький В.М., стародавні греки не знали інституту постійного дипломатичного представництва. А тому, посольства мали разовий і нетривалий характер та виконували конкретні завдання, які були поставлені перед ними (найчастіше – укладення або підтвердження договорів про союз або мирні договори; прийняття і принесення присяги). Послом обирали одну особу, але найчастіше це були колеги із декількох осіб. Натомість у Римі вважали, що реалізація зовнішніх зносин повинна належати особам та державним органам, котрі наділені вищою владою⁶.

¹ Щодра О. Початки формування Русі: хронологічна і географічна локалізація процесу у дискусіях сучасних істориків. *Регіональна історія України*: зб. наук. ст. К.: Інститут історії України НАН України, 2018. Вип. 12. С. 57-80.

² Логвиненко І.А., Логвиненко Є.С. Теорії походження Руської держави (Київської Русі). *25 років становлення Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ: славетна історія та горизонти майбутнього*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 21-22 лютого 2020 р.). Суми: Видавничий дім «Ельдорадо», 2020. С. 22-24.

³ Задорожній О.В. Генеза міжнародної правосуб'єктності України: монографія. К.: К.І.С., 2014. 688 с.

⁴ Шевченко А.Є., Кудін С.В., Настюк А.А. Становлення та розвиток князівської влади в Київській Русі в IX – на початку XII ст.: монографія. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. 468 с.

⁵ Абашидзе А.Х., Федоров М.В. Право внешних сношений. М.: Междунар. отношения, 2009. 384 с.

⁶ Репецький В.М. Становлення та розвиток права зовнішніх зносин. Альманах міжнародного права. 2010. Вип. 2. С. 223-229.

Навіть зараз міжнародному праву відома така форма міждержавних стосунків – у формі представництва спеціальних місій як тимчасового представництва держави, яке спрямоване однією державою до іншої за згодою останньої для вирішення спеціальних питань або для виконання спеціального завдання⁷.

Крім того, простежується певне змістовне розширення категорії дипломатії ad hoc у сучасному міжнародному праві порівняно з періодами Стародавніх часів та Середньовіччя.

Як зауважує молдовський учений Буріан О.Д., відповідно до доктрини тимчасові місії існують у формі дипломатії ad hoc або спеціальних місій. А термін дипломатія ad hoc вперше був використаний у 1960 р. Комісією міжнародного права ООН у межах дискусій VI Комісії Генеральної Асамблеї. Тоді Комісія виділила три категорії дипломатії ad hoc:

- а) делегації на міжнародних конференціях;
- б) тимчасові посланці (урядові делегації, уповноважені виконувати місії в багатьох країнах);
- в) спеціальні місії (тимчасові місії, які мають представницький державний характер, що направляються однією державою в іншу за згодою останнього для обговорення певних питань або для виконання в цій державі певного завдання)⁸.

Ще однією особливістю цього періоду є тісний зв'язок дипломатії та торгівлі. Погоджуємося з думкою Дерунець Н.О., що протягом всієї історії торгівля була рушійною силою для формування відносин між державами, а підписання угод у цій сфері сприяло новим відкриттям. Торгівля є однією з найстаріших та найактивніших форм ведення міжнародних відносин. Широко відомі торговельні зв'язки Стародавнього Єгипту, Стародавньої Греції, виникнення великого шовкового шляху, срібного, соляного та інших торговельних шляхів, встановлюючи які держави здавна прагнули забезпечити свої економічні інтереси, віднайти ринки збуту, зміцнити свої позиції порівняно з іншими державами⁹.

Середньовічна Київська Русь не надто відрізнялась у цьому аспекті. По-перше, міжнародні зв'язки Київської Русі значно швидше й активніше налагоджувалися з державами, що становили для неї економічний інтерес. По-друге, у процесі встановлення дипломатичних контактів безпосередньо брали участь купці. Це й не дивно, адже в ті часи, купці (торговці) – це були доволі впливові, освічені люди, що нерідко володіли декількома іноземними мовами. Крім того, хто, як не вони, могли оцінити привабливість і доцільність економічної частини міжнародного договору.

Приміром, за найновішими дослідженнями, русько-візантійський мирний договір 944 р. було укладено в Константинополі після попередніх переговорів візантійських послів у Києві з Ігорем. Грамоту, парафоновану в Царгороді руськими послами і купцями, було доставлено в Київ, де її скріпив присягою великий князь Ігор. Потім її відіслали назад у Константинополь через візантійських послів, які натомість вручили в Києві руському князеві хрисовул – урочисту грамоту імператора, датовану й підписану ним багряним чорнилом; її переклад було внесено в літопис.

Таким чином, уперше в дипломатичній історії Русі офіційна іноземна дипломатична місія, до того ж від тогочасної наддержави, відвідала Київ, уперше й відбувся рівноправний та цивілізований обмін посольствами з імперією. Серед руських представників (51 особа), як і в 907 та в 911 рр., ще важко знайти слов'янські імена: Івор, Вуефаст, Іскусев, Слуди, Уліб, Каницар, Шигоберн, Прастен, Лібіар, Грім, Кари, Каршев, Єгрі, Воїст, Істр, Ятвяг, Шібрід, Кол, Стеггі, Сфірка, Алвад, Фудрі й Мутор. Етнічними варягами, балтами та фіннами були й руські купці, що брали участь у переговорах у столиці Візантії, – Адун, Адолб, Ангівлад, Уліб, Фрутан, Гомол, Куці, Єміг, Турбрід, Фурстен, Бруни, Роальд, Гунастр, Фрастен, Інгельд, Турберн, Мони, Руальд, Свен, Стір, Алдан, Тілій, Апубкар, Вузелів. Але в преамбулі до мирного договору їх усіх названо «народу руського послами й купцями», що засвідчує утворення під егідою великого київського князя надетнічного народу – «Русь», відображеного в територіальній назві «Руська земля»¹⁰.

Що стосується держав, які були пріоритетними для налагодження зовнішніх зв'язків, то давньоукраїнська держава підтримувала активні відносини з Візантією, Святим Престолом, Германською імперією, Польщею, Угорщиною, Францією, скандинавськими державами¹¹.

Щодо Галицько-Волинського князівства, то визначенням вектору розвитку зовнішньої політики, а відтак і налагодження дипломатичних відносин, займався не лише князь, а й бояри. Як зазначає Задорожній О.В., типовим для цього регіону було ведення активної дипломатичної діяльності боярами.

⁷ Грінченко О. О. Місії ad hoc в сучасному праві Європейського Союзу. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2011. Вип. 99 (2). С. 102-108.

⁸ Буріан А.Д. Международные конференции и дипломатия ad hoc: понятия, структура, правовой режим. *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. 2002. № 2. С. 13-17.

⁹ Дерунець Н.О. Статус торговельних представництв та місій у міжнародному праві (організаційно-правові питання): дис... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 208 с.

¹⁰ Дипломатична історія України: підручн. / Володимир Головченко, Віктор Матвієнко. Київ: Ніка-Центр, 2018. 420 с.

¹¹ Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/pro-ministerstvo/istoriya> (дата звернення: 10.01.2020).

Часто такі взаємини велися всупереч політиці князя (відносини бояр з угорським королем, польським князем тощо)¹.

Особливість міжнародних договорів Галицько-Волинського князівства – вони мали характер військових, союзницьких чи оборонно-наступальних, хоча й економічні питання теж інколи зачіпалися. Зокрема, відомі міжнародні договори князівства з такими державами: Візантією, Угорщиною, Польщею, Литвою. Крім того, підтримувалися тісні дипломатичні відносини з Святим престолом, Пруським орденом хрестоносців, Богемією, Священною Римською імперією.

Висновки. У результаті проведеного історико-правового аналізу періоду з 838 р. до 1340 р. можемо виділити такі основні ознаки розвитку дипломатичних представництв України:

- 1) це був період зародження української дипломатії;
- 2) основні напрями розвитку зовнішньої політики Київської Русі визначав князь після обговорення з думою; у Галицько-Волинському князівстві – князь і бояри;
- 3) відсутність дипломатичних представництв за кордоном як постійних органів, що знаходяться на території іноземної держави;
- 4) здійснення дипломатії *ad hoc*, тобто за допомогою спеціальних дипломатичних місій (посольств);
- 5) князь визначав мету й завдання посольств, а вони безпосередньо йому підпорядковувалися та звітували перед ним;
- 6) встановлення дипломатичних зв'язків передусім було направлене на сусідні держави, хоча це могли бути й впливові країни – не сусіди (наприклад, Імперія франків, Германська імперія, Святий Престол тощо).
- 7) міжнародні угоди того часу переважно стосувалися економічних, військових та союзницьких питань;
- 8) застосування таких інструментів тогочасної дипломатії, як династичні шлюби та піднесення дарів посольствами правителям держав, куди вони були делеговані; натомість забезпечення їжею та місцем перебування дипломатичних місій покладалося на приймаючу сторону;
- 9) безпосередня участь у дипломатичних представництвах (місіях) купців.

Анотація.

У статті проаналізовано історико-правові аспекти зародження дипломатичних представництв України у період з 838 р. до 1340 р. відповідно до авторської періодизації розвитку закордонних органів зовнішніх зносин України. Обґрунтовується науковий підхід до визначення хронологічних меж першого періоду становлення дипломатичних представництв України. За допомогою дослідження системи повноважень публічних органів влади Київської Русі та Галицько-Волинського князівства у сфері зовнішньої політики, основних напрямів зовнішньої політики, характеру тогочасних міжнародних договорів, основних способів та інструментів дипломатії автором визначаються основні ознаки окресленого історичного періоду.

Annotation.

The article analyzes the historical and legal aspects of the emergence of diplomatic missions of Ukraine in the period from 838 to 1340 in accordance with the author's periodization of the development of foreign bodies of foreign relations of Ukraine. The author substantiates the scientific approach to determining the chronological boundaries of the first period of formation of diplomatic missions of Ukraine. In the article identifies the main features of the outlined historical period by studying the system of powers of public authorities of Kyivan Rus' and Galicia-Volhynia principality in the field of foreign policy, the main directions of foreign policy, the content of international treaties, basic methods and tools of diplomacy.

References:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.01.2020).
2. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text> (дата звернення: 10.01.2020).
3. Про дипломатичну службу: Закон України від 07.06.2018 р. № 2449-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#Text> (дата звернення: 10.01.2020).
4. Stephen McGlinchey. Diplomacy. URL: <https://www.e-ir.info/2017/01/08/diplomacy> (дата звернення: 10.01.2020).

¹ Задорожній О.В. Генеза міжнародної правосуб'єктності України: монографія. К.: К.І.С., 2014. 688 с.

5. Булик М.В. Історія міжнародних відносин у давні часи: навчальний посібник. Маріуполь: МДУ, 2017. 274 с.
6. Лященко Т.М. Правовий статус дипломатичних представництв: монографія / Т. М. Лященко ; ред. Ю. В. Нікітін. К.: ПП Баришев К. В. 2008. 192 с.
7. Мирова́я политика и междунаро́дные отношения: ключевые слова и понятия / под общ. ред. М.М. Лебедевой, С.В. Устинкина. Москва: Н. Новгород, 2000. 310 с.
8. Ждамарова А.В. Зовнішня політика сучасної держави: основні підходи до визначення поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Збірник наукових праць. Випуск № 6. Ужгород, 2019 р. 72-78 с.
9. Щодра О. Початки формування Русі: хронологічна і географічна локалізація процесу у дискусіях сучасних істориків. *Регіональна історія України: зб. наук. ст. К.: Інститут історії України НАН України, 2018. Вип. 12. С. 57-80.*
10. Логвиненко І.А., Логвиненко Є.С. Теорії походження Руської держави (Київської Русі). *25 років становлення Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ: славетна історія та горизонти майбутнього: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 21-22 лютого 2020 р.)*. Суми: Видавничий дім «Ельдорадо», 2020. С. 22-24.
11. Задорожній О.В. Генеза міжнародної правосуб'єктності України: монографія. К.: К.І.С., 2014. 688 с.
12. Шевченко А.Є., Кудін С.В., Настюк А.А. Становлення та розвиток князівської влади в Київській Русі в IX – на початку XII ст.: монографія. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. 468 с.
13. Абашидзе А.Х., Федоров М.В. Право внешних сношений. М.: Междунар. отношения, 2009. 384 с.
14. Репецький В.М. Становлення та розвиток права зовнішніх зносин. Альманах міжнародного права. 2010. Вип. 2. С. 223-229.
15. Гріненко О. О. Місії ad hoc в сучасному праві Європейського Союзу. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2011. Вип. 99 (2). С. 102-108.
16. Буриан А.Д. Международные конференции и дипломатия ad hoc: понятия, структура, правовой режим. *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. 2002. № 2. С. 13-17.
17. Дерунець Н.О. Статус торговельних представництв та місій у міжнародному праві (організаційно-правові питання): дис....канд. юрид. наук. Київ, 2019. 208 с.
18. Дипломатична історія України: підручн. / Володимир Головченко, Віктор Матвієнко. Київ: Ніка-Центр, 2018. 420 с.
19. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/pro-ministerstvo/istoriya> (дата звернення: 10.01.2020).